

پیش بینی سرمایه اجتماعی دانشجویان بر اساس متغیرهای زمینه ای

دکتر حسن غریبی*

دکتر زلیخا قلی زاده**

جلال غریبی***

چکیده

هدف پژوهش حاضر پیش بینی سرمایه اجتماعی دانشجویان بر اساس متغیرهای زمینه ای بود. چهارچوب نظری بر اساس نظریه های پاتنام، کلمن، بوردیو، فیلد و فوکویاما انتخاب شد. روش تحقیق در این پژوهش از نوع مطالعات همبستگی بود. نمونه آماری شامل ۴۰۰ نفر از دانشجویان دانشگاه های آزاد اسلامی منطقه ۱۱ بود که به روش نمونه گیری چندمرحله ای انتخاب شدند. ابزار اندازه گیری در این پژوهش، پرسشنامه سرمایه اجتماعی و پرسشنامه محقق ساخته بود. یافته ها با استفاده از تحلیل رگرسیون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که بسیاری از متغیرهای زمینه ای قادر به پیش بینی مؤلفه های سرمایه اجتماعی (اعتماد تعمیم یافته، مشارکت رسمی- مدنی، مشارکت مذهبی، هنجار معامله متقابل، پیوند دوستی- همسایگی، پیوند دوستی خانوادگی و اعتماد نهادی) می باشند. تحلیل رگرسیون گام به گام برای تبیین مؤلفه های سرمایه اجتماعی توسط متغیرهای زمینه ای بیانگر این بود که میزان اعتماد نهادی زنان بالاتر از مردان است. اشتغال فقط توانست مشارکت رسمی- مدنی را پیش بینی کند. میزان مشارکت رسمی- مدنی دانشجویان کارشناسی بالاتر از کاردانی بود. رشته تحصیلی در حالت کلی سرمایه اجتماعی را پیش بینی می کند. بین رشته های تحصیلی در همه مؤلفه ها بغیر از اعتماد نهادی تفاوت معنی دار است. میزان اعتماد تعمیم یافته و مشارکت رسمی- مدنی افراد متأهل بیشتر از افراد مجرد می باشد.

واژه های کلیدی: اعتماد تعمیم یافته، اعتماد نهادی، سرمایه اجتماعی، متغیرهای زمینه ای، مشارکت رسمی- مدنی.

---

* عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سقز و دانشجوی دکتری تخصصی روانشناسی تربیتی دانشگاه

تبریز (نویسنده مسئول)

** استادیار دانشگاه کردستان

*** بورسیه دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد سقز

مقدمه

ریشه استفاده از اصطلاح سرمایه اجتماعی به سال ۱۹۱۶ میلادی برمی گردد. این مفهوم را برای اولین بار هانیفن^۱ که یک اصلاحگر امور مدرسه بود، مطرح کرد. سپس در سال ۱۹۶۱ ژان ژاکوب^۲ که یک برنامه ریز شهری بود، از این اصطلاح استفاده کرد (شارع پور، ۱۳۸۴). در چند سال اخیر این مفهوم علمی وارد زبان و زندگی روزمره شده است. ایده ای که مفهوم سرمایه اجتماعی از آن سخن می گوید با وجود شهرت اخیر، برای جامعه شناسان تازه نیست. طبق این ایده، مشارکت در گروه های اجتماعی نتایج سودمندی برای فرد و جامعه دارد. جان فیلد، ایده محوری نظریه سرمایه اجتماعی را در واژه «ربط» خلاصه می کند. او چنین می نویسد: «اعضای جامعه با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن آن ها قادر به همکاری با یکدیگر می شوند و به این طرق چیزهایی را کسب می کنند که به تنهایی قادر به کسب آن ها نمی باشند (فیلد، ۱۳۸۶). ویژگی ذاتی سرمایه اجتماعی این است که در روابط اجتماعی شکل می گیرد. به تعبیر پورتنز^۳ در حالی که سرمایه اقتصادی در حساب بانکی افراد و سرمایه انسانی در درون سر افراد قرار دارد، سرمایه اجتماعی در درون ساختار روابط افراد یافت می شود.

سرمایه اجتماعی شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیررسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می شود (فوکویاما، ۱۳۸۴) برای برخورداری از سرمایه اجتماعی، فرد باید با دیگران ارتباط داشته باشد و در واقع همین دیگران هستند که منبع واقعی برخورداری فرد از مزایا و امتیازات هستند. به همین جهت، مفهوم سرمایه اجتماعی با متغیرهای مهم جامعه شناختی نظیر اعتماد، آگاهی، مشارکت مدنی و همبستگی اجتماعی ارتباط نزدیکی دارد (تاجبخش، ۱۳۸۴ به نقل از شارع پور، ۱۳۸۵). یافته های «پیمایش ملی ارزش ها و نگرش های ایرانیان» که در سال ۱۳۸۰ در سطح ملی اجرا شد، نشان داد که میزان سرمایه اجتماعی، طی دهه های اخیر رو به نزول گذاشته است (سعیدی و حسن زاده، ۱۳۸۴). صرف نظر از دیدگاه ها و به تبع آن تعاریف مختلف درباره سرمایه اجتماعی، مشخص شده که

1- Hanifan
2- John Joucub

3- Portes

عوامل مختلفی وجود دارند که می توانند مستقیم یا غیرمستقیم و به طور مثبت یا منفی در آن تاثیر بگذارند. سرمایه اجتماعی از نظر پیوندی (یعنی ارتباط نزدیک با خانواده و دوستان) کمک ملموسی به فرد کرده و به او احساس تعلق می بخشد. فقدان این نوع سرمایه باعث احساس انزوا و افسردگی می شود. تحقیقات نشان داده که وجود روابط حمایت کننده اثر زیادی بر فیزیولوژی انسان و نحوه عملکرد سیستم ایمنی بدن دارد (شارع پور، ۱۳۸۴). وجود روابط اجتماعی گسترده بر سلامت فرد اثر دارد، زیرا بر نحوه ادراک فرد از موقعیت اجتماعی خویش اثر می گذارد. در شرایط امروزی، دیگر اشکال سرمایه (نظیر انسانی، مالی و فیزیکی) به وفور در محیط کودک یافت می شود، ولی با کاهش قدرت خانواده و اجتماع، سرمایه اجتماعی کودک بسیار آسیب دیده است. انباشت سرمایه اجتماعی و به تبع آن رفتارهای دیگرخواهانه و داوطلبانه شهروندی در جامعه ایران، بر اثر تاریخی پر آشوب و استبدادی مجال کافی برای بسط نداشته و با مشکلاتی روبه رو بوده است. امروزه جامعه ایران در ابعاد وسیعی شاهد فردگرایی منفی و غیرعقلانی است. علایم این بحران را در گره های کور ترافیکی، تقلب های مالیاتی و رشد شاخص های ضد سرمایه اجتماعی می توان به روشنی دریافت (خاندوری، ۱۳۸۳ به نقل از روشنفکر و ذکایی، ۱۳۸۵). شواهد پژوهشی بیانگر این هستند که سرمایه اجتماعی در ایران در وضعیت مطلوبی نبوده و سطح آن پایین است (موسوی، ۱۳۸۵، روشنفکر و ذکایی، ۱۳۸۵ و دینی ترکمانی، ۱۳۸۵). سعادت (۱۳۸۵) در پژوهش خود نتیجه گرفت که سرمایه اجتماعی در ایران، به ویژه در استان های محروم در سطح پایینی قرار دارد که نیاز به تقویت دارد و توجه به برخی از شاخص های آموزشی در تقویت این امر می تواند کمک شایان توجهی بنماید. با توجه به شواهد مختلف دال بر کاهش سرمایه اجتماعی، بررسی متغیرهای مرتبط با سرمایه اجتماعی و یا عوامل تاثیر گذار بر آن ضرورتی غیرقابل انکار است. در واقع با توجه به کارکردهای مثبت سرمایه اجتماعی، شناخت منابع و راهکارهای تقویت آن می تواند پیامدهای مفیدی برای جامعه داشته باشد. با توجه به نقش کلیدی تعاملات و روابط انسانی و اجتماعی در متغیر سرمایه اجتماعی، مسأله اساسی این تحقیق عبارت است از این که آیا بین متغیرهای زمینه ای و سرمایه اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد؟ به عبارتی دیگر آیا می توان سرمایه اجتماعی را براساس متغیرهای زمینه ای پیش بینی کرد؟

مبانی نظری پژوهش

پاتنام^۱ سرمایه اجتماعی را آن دسته از عناصر و ویژگی های نظام اجتماعی (مانند اعتماد اجتماعی، هنجار های معامله متقابل و شبکه های اجتماعی) می داند که هماهنگی و همکاری را بین افراد یک جامعه برای دست یابی به سود متقابل تسهیل می کنند. به تعریف سمپسون و لوب سرمایه اجتماعی عبارت است از روابط مثبت فرد با افراد و نهادهای دیگر که موجب تسهیل زندگی می شود. سرمایه اجتماعی، زاده کنش و واکنش افراد بوده و محصول آشنا بودن و آشنا شدن آدمیان با یکدیگر است و بر چشم داشت هایی استوار است که از آشنایی جان می گیرد و در اکثر مواقع با گذر زمان می بالد و گسترده می شود. توجه به سرمایه اجتماعی در حوزه مطالعات دانشگاهی از ابتدای دهه ۱۹۹۰ میلادی به بعد بسیار گسترش یافته و آثار زیادی درباره آن در رشته های مختلف پدید آمده اند.

بوردیو^۲ بر این باور است که میزان سرمایه اجتماعی که یک فرد از آن برخوردار است، بسته به اندازه شبکه ارتباطات وی می تواند به سطوح مؤثر تغییر یابد. کلمن^۳ سرمایه اجتماعی را هنجارها، شبکه های اجتماعی و روابط میان جوانان و کودکانی می داند که برای رشد کودکان ارزشمند هستند. او سرمایه اجتماعی را هم برای کسب اعتبار، هم برای رشد شناختی و تکامل خودشناسی مفید می داند.

کواچی^۴ و همکاران (۱۹۹۷) نشان دادند که سرمایه اجتماعی با میزان های جرایم خشونت آمیز دارای همبستگی منفی است. شارع پور (۱۳۸۴) معتقد است طی چند دهه گذشته، فرسایش شدیدی در سرمایه اجتماعی کودکان و نوجوانان، هم در درون خانواده و هم در بیرون از آن روی داده است. هیرشی استدلال می کند که عواملی که افراد را به جامعه پیوند می دهند، چهار عاملند.

اول دلبستگی یا تعلق خاطر که عبارت است از حساسیت و علاقه فرد به دیگران.

1- Putnam
2- Bourdieu

3- Coleman
4- Kawachi

به عبارت دیگر دل‌بستگی عبارت است از قدرت پیوستگی‌ها یا گره‌هایی که فرد نسبت به دیگران مهم^۱ یا نسبت به نهادها دارد. هرچه این پیوندها و دل‌بستگی‌ها بیشتر باشد، افراد با احساس مسولیت نسبت به آن‌ها عمل می‌کنند و درصدد حفظ ارتباط با آن‌ها برمی‌آیند. دومین عامل تعهد است. تعهد شامل میزان زمان، انرژی و تلاشی است که فرد در مسیر کنش‌های مرسوم صرف می‌کند، مثل تحصیل، شهرت خوب و... هرچه افراد تعهدی قوی‌تر به قواعد و هنجارها و رویه‌های مرسوم داشته باشند، کمتر احتمال دارد در رفتار انحرافی درگیر شوند، چرا که کاشته‌های پیشین آن‌ها را بر باد می‌دهد.

عامل سوم مشارکت^۲ است. مشارکت بیانگر میزان درگیری و مشارکت فرد در نقش‌ها و فعالیت‌های اجتماعی است. زمانی که مردم در مدرسه، فعالیت‌های تفریحی و ورزشی، خانواده و... مشارکت می‌کنند، این مشارکت آن‌ها را از رفتارهای بالقوه مجرمانه باز می‌دارد و بالعکس. عامل چهارم اعتقاد^۳ است. این عنصر بیانگر میزان اعتقاد فرد به اعتبار قواعد اخلاقی و اجتماعی، باور او نسبت به هنجارها و ارزش‌های مرسوم، احترام به نهادها و قانون و وفاداری به آن‌ها است. هرچه این اعتقاد بیشتر باشد میزان تطابق با آن‌ها بیشتر خواهد بود؛ (سلیمی و داوری، ۱۳۸۱). رضانی (۱۳۸۶) در مطالعه خود نتیجه گرفت که از بین معرف‌های سرمایه اجتماعی اعتماد نهادی، اعتماد تعمیم یافته و پیوندهای خانوادگی و دوستی رابطه منفی معنی دار با شدت جرم دارند.

سؤال‌های تحقیق

- آیا بین دانشجویان دختر و پسر از نظر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی تفاوت معنی دار وجود دارد؟
- آیا سن با سرمایه اجتماعی رابطه معنی دار دارد؟
- آیا بین دانشجویان کاردانی و کارشناسی در سرمایه اجتماعی تفاوت معنی دار وجود دارد؟
- آیا بین دانشجویان رشته‌های مختلف در سرمایه اجتماعی تفاوت معنی دار وجود دارد؟

1- Significant Other
2- Belief

3- Involvement

- آیا اشتغال با سرمایه اجتماعی رابطه معنی دار دارد؟
- آیا وضعیت تأهل با سرمایه اجتماعی رابطه معنی دار دارد؟
- آیا متغیرهای زمینه ای (سن، جنسیت، مقطع تحصیلی، رشته، قومیت، تعداد اعضای خانواده، ترتیب تولد، اشتغال، تأهل، معدل و وضعیت مسکن) سرمایه اجتماعی را پیش بینی می کند؟

روش پژوهش

از آنجا که هدف پژوهش حاضر تعیین سرمایه اجتماعی دانشجویان و نیز پیش بینی آن بر اساس متغیرهای زمینه ای بود، بنابراین، با توجه به ماهیت موضوع، روش تحقیق، پیمایشی بود و از لحاظ روابط بین متغیرهای ملاک و پیش بین از نوع مطالعات همبستگی بود. در مطالعات همبستگی رابطه میان متغیرها بر اساس هدف تحقیق تحلیل می گردد. تحقیقات همبستگی بر حسب هدف به سه دسته تقسیم می شوند: الف) مطالعه همبستگی دومتغیری ب) تحلیل رگرسیون ج) تحلیل ماتریس همبستگی یا کوواریانس (سرمد، بازرگان، حجازی، ۱۳۷۶). به عبارتی در مطالعات همبستگی چگونگی تغییرات یک یا چند متغیر بر اساس چگونگی تغییرات یک یا تعدادی متغیر دیگر مورد بررسی قرار می گیرد.

جامعه آماری، نمونه آماری و روش تعیین حجم نمونه

جامعه آماری این تحقیق دانشجویان دوره های کاردانی و کارشناسی دانشگاه های آزاد اسلامی منطقه ۱۱ در سال تحصیلی ۸۸-۸۷ بودند که تعدادشان بالغ بر ۲۰ هزار نفر بود. حجم نمونه آماری به دلیل حجم زیاد جامعه آماری ۴۰۰ نفر انتخاب شد که بر اساس فرمول کوکران و جدول مورگان نیز قابل توجیه می باشد. نمونه آماری به روش چندمرحله ای (تصادفی + طبقه ای) از دانشگاه های منطقه ۱۱ انتخاب شد که در نهایت ۳۸۶ پرسشنامه کامل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

ابزار گردآوری داده‌ها

الف) پرسشنامه سرمایه اجتماعی

این پرسشنامه یک پرسشنامه ۶۴ سؤالی است. در این ابزار تقریباً تمام سؤالات به صورت بسته طرح شده است، اما هر جایی که لازم بوده سؤال باز نیز به آن افزوده شده است تا مواردی را که در طبقات سؤال بسته ذکر نشده است، خود پاسخگو ذکر کند. این پرسشنامه عوامل زیر را در بر می‌گیرد:

۱- اعتماد (اعتماد تعمیم یافته) ۲- اعتماد نهادی، ۳- پیوندهای خانوادگی و دوستی
 ۴- پیوندهای همسایگی ۵- مشارکت خیریه‌ای ۶- مشارکت مذهبی ۷- مشارکت رسمی
 ۸- هنجارهای معاملۀ متقابل. لازم به ذکر است که سؤالات سرمایه اجتماعی با استفاده از طیف لیکرت سنجیده شده‌اند. در این پرسشنامه برای سنجش اعتبار از اعتبار سازه‌ای با استفاده از روش تحلیل عاملی تأییدی استفاده شده است که برای همه عوامل ذکر شده، مطلوب گزارش شده است. پایایی سؤال‌های پرسشنامه به تفکیک هر یک از عامل‌ها، با استفاده از تکنیک آلفای کرونباخ به ترتیب ۰/۷۱، ۰/۷۴، ۰/۷۵، ۰/۹۱، ۰/۸۵، ۰/۸۸ و ۰/۹۴ به دست آمد.

ب) پرسشنامه محقق ساخته

این پرسشنامه مشتمل بر سؤالاتی بود که وضعیت دانشجویان را در مورد متغیرهای زمینه‌ای (سن، جنسیت، مقطع تحصیلی، رشته، قومیت، تعداد اعضای خانواده، ترتیب تولد، اشتغال، تأهل، معدل و وضعیت مسکن) مشخص می‌نمود.

یافته ها

یافته های توصیفی در مورد تعداد آزمودنی ها، میانگین و انحراف استاندارد ابعاد سرمایه اجتماعی دانشجویان در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. میانگین، تعداد و انحراف استاندارد در سرمایه اجتماعی و ابعاد آن

تعداد کل	انحراف استاندارد (کل)	میانگین کل	میانگین سرمایه اجتماعی و مؤلفه های آن در زمینه ای							متغیر	
			کارشناسی	کاردانی	بیکار	شاغل	مجرد	متاهل	پسر		دختر
۳۸۶	۲/۹۷	۱۸/۴۳	۱۸/۵۲	۱۸/۳۶	۱۸/۲۰	۱۸/۶۸	۱۸/۱۹	۱۸/۸۶	۱۸/۵۰	۱۸/۲۶	اعتقاد پیوند دو سنی - خانوادگی
۳۸۶	۴/۵۴	۱۵/۹۳	۱۶	۱۵/۸۹	۱۵/۷۷	۱۶/۱۲	۱۵/۷۲	۱۶/۳۳	۱۵/۶۱	۱۶/۱۹	پیوند دو سنی - همسایگی
۳۸۶	۴/۵۶	۹/۸۷	۱۰/۰۹	۹/۷۰	۹/۵۰	۱۰/۲۹	۹/۶۶	۱۰/۲۵	۹/۸۴	۹/۹۰	مشارکت نهادی به مثابه
۳۸۶	۱۲/۹۱	۳۵/۲۲	۳۶/۴۴	۳۴/۳۲	۳۴/۳۴	۳۶/۲۱	۳۴/۶۰	۳۶/۳۷	۳۵/۳۷	۳۵/۰۶	مشارکت غیریه
۳۸۶	۶/۳۲	۱۴/۸۶	۱۵/۲۰	۱۴/۶۱	۱۵/۲۲	۱۴/۴۶	۱۴/۴۲	۱۵/۶۷	۱۵/۸۸	۱۴/۵۳	مشارکت مذهبی
۳۸۶	۷/۹۴	۱۳/۸۳	۱۴/۵۱	۱۳/۳۳	۱۳/۱۰	۱۴/۶۵	۱۳/۳۸	۱۴/۶۶	۱۳/۸۷	۱۳/۸۰	اعتقاد نهادی
۳۸۶	۱۲/۹۲	۴۸/۷۳	۴۹/۶۱	۴۸/۰۷	۴۹/۰۸	۴۸/۳۴	۴۸/۷۱	۴۸/۷۷	۴۷/۲۴	۵۰/۳۳	مشارکت رسمی - مدنی
۳۸۶	۱/۰۷	۱/۳۴	۱/۴۹	۱/۲۳	۱/۱۷	۱/۵۴	۱/۲۲	۱/۵۸	۱/۳۹	۱/۳۰	سرمایه اجتماعی
۳۸۶	۳۸/۲۴	۱۵۹/۵۹	۱۶۲/۱۳	۱۵۷/۶۹	۱۵۸/۴۵	۱۶۰/۸۷	۱۵۸/۰۲	۱۶۲/۴۷	۱۵۸/۱۲	۱۶۱/۱۸	

جهت بررسی این سؤال تحقیق که آیا بین دانشجویان دختر و پسر در ابعاد سرمایه اجتماعی تفاوت معنی داری وجود دارد؟

از آزمون معنی داری چند متغیره Wilks' Lambda استفاده شد. که تفاوت گروه ها در سرمایه اجتماعی معنی دار بود. جهت تعیین این که دو گروه در کدام مؤلفه های سرمایه اجتماعی با یکدیگر متفاوتند، از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه استفاده شد. (به علت طولانی بودن جدول از ذکر آن خودداری می شود، اما اطلاعات لازم آمده است) نتایج دال بر این بود که دو گروه زن و مرد از لحاظ اعتماد نهادی تفاوت معنی داری دارند. جهت مقایسه دانشجویان دختر و پسر از نظر مؤلفه های سرمایه اجتماعی از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد که نتایج نشان داد دانشجویان دختر از اعتماد نهادی بیشتری نسبت به دانشجویان پسر برخوردارند.

برای جواب دادن به این سؤال که آیا مقطع تحصیلی با سرمایه اجتماعی رابطه معنی دار دارد؟

از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه استفاده شد، ابتدا از آزمون چند متغیره ویلکزلامبدا برای تعیین معنی داری تفاوت بین مقاطع تحصیلی استفاده شد که تفاوت بین مقاطع تحصیلی از لحاظ سرمایه اجتماعی معنی دار بود. جهت تعیین این که دو گروه در کدام یک از مؤلفه های سرمایه اجتماعی با یکدیگر تفاوت دارند، از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه استفاده شد. نتایج نشان دهنده این بود که بین مقطع کاردانی و کارشناسی در مؤلفه مشارکت رسمی - مدنی تفاوت معنی داری وجود دارد. جهت مقایسه دانشجویان مقطع کاردانی و کارشناسی در این مؤلفه ها از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد که نتایج نشان داد دانشجویان مقطع کارشناسی از مشارکت رسمی - مدنی بیشتری نسبت به دانشجویان کاردانی برخوردارند.

برای جواب دادن به این سؤال که آیا بین دانشجویان رشته های مختلف از نظر مؤلفه های سرمایه اجتماعی تفاوت معنی داری وجود دارد؟

از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه برای تعیین تفاوت بین رشته ها از لحاظ مؤلفه های سرمایه اجتماعی استفاده شد، ابتدا از آزمون چندمتغیره ویلکزلامبدا برای تعیین معنی داری تفاوت رشته ها استفاده شد که تفاوت بین رشته های تحصیلی از لحاظ سرمایه اجتماعی معنی دار بود. جهت تعیین این که در کدام یک از مؤلفه های سرمایه اجتماعی با یکدیگر تفاوت دارند، از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه استفاده شد. که نتایج نشان داد بین رشته های تحصیلی در تمام مؤلفه ها غیر از اعتماد نهادی تفاوت معنی داری دیده می شود. جهت مقایسه بین رشته های تحصیلی در این مؤلفه ها از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد. که به علت طولانی بودن جدول از ذکر آن خودداری می شود، اما اطلاعات لازم به شرح زیر می باشد:

در مؤلفه اعتماد دانشجویان رشته آموزش معلمان، کامپیوتر، عمران و مدیریت نسبت به رشته تربیت بدنی از اعتماد بالاتری برخوردارند. در مؤلفه پیوند دوستی - خانوادگی دانشجویان رشته آموزش معلمان و کامپیوتر نسبت به رشته مدیریت از پیوند دوستی - خانوادگی بالاتری

برخوردارند. در مؤلفه پیوند دوستی- همسایگی دانشجویان رشته آموزش معلمان نسبت به عمران و تربیت بدنی از پیوند دوستی- همسایگی بالاتری برخوردارند. نیز کامپیوتر نسبت به رشته عمران، مدیریت و تربیت بدنی از پیوند دوستی- همسایگی بالاتری برخوردارند. در مؤلفه هنجار معامله متقابل دانشجویان رشته آموزش معلمان نسبت به رشته های عمران، مدیریت و تربیت بدنی از هنجار معامله متقابل بالاتری برخوردارند. رشته کامپیوتر نسبت به رشته های عمران، مدیریت و تربیت بدنی از هنجار معامله متقابل بالاتری برخوردارند. همچنین دانشجویان رشته مدیریت از هنجار معامله متقابل بالاتری نسبت به دانشجویان رشته تربیت بدنی برخوردارند. در مؤلفه مشارکت خیریه دانشجویان رشته کامپیوتر نسبت به رشته های دیگر از مشارکت خیریه بالاتری برخوردارند. در مؤلفه مشارکت مذهبی دانشجویان رشته آموزش معلمان نسبت به رشته های مدیریت و تربیت بدنی از مشارکت مذهبی بالاتری برخوردارند. رشته کامپیوتر نسبت به رشته مدیریت از مشارکت مذهبی بالاتری برخوردارند. در مؤلفه اعتماد نهادی دانشجویان رشته آموزش معلمان نسبت به رشته های مدیریت و تربیت بدنی از اعتماد نهادی بالاتری برخوردارند. در مؤلفه مشارکت رسمی-مدنی دانشجویان رشته آموزش معلمان نسبت به رشته عمران، مدیریت و تربیت بدنی از مشارکت رسمی-مدنی بالاتری برخوردارند.

برای جواب دادن به این سؤال که آیا اشتغال با سرمایه اجتماعی رابطه معنی داری دارد؟

از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه استفاده شد. ابتدا از آزمون چندمتغیره ویکزلامبدا برای تعیین معنی داری تفاوت رشته ها استفاده شد که رابطه بین اشتغال و سرمایه اجتماعی معنی دار بود. جهت تعیین این که دو گروه شاغل و بیکار در کدام یک از مؤلفه های سرمایه اجتماعی با یکدیگر تفاوت دارند، از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه استفاده شد که شواهد بیانگر این بود که اشتغال با مشارکت مذهبی و مشارکت رسمی-مدنی رابطه معنی دار دارد. جهت مقایسه گروه شاغل و بیکار از نظر ابعاد سرمایه اجتماعی از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد. نتایج بیانگر آن بود که اشتغال با سرمایه اجتماعی در حالت کلی رابطه معنی دار ندارد، اما با یکی از مولفه های آن یعنی مشارکت رسمی رابطه معنی دار دارد.

برای جواب دادن به این سؤال که آیا تأهل با سرمایه اجتماعی رابطه دارد؟

از تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) استفاده شد. ابتدا از آزمون چندمتغیره ویلکس لامبدا برای تعیین معنی داری رابطه متغیر تأهل با هوش هیجانی و سرمایه اجتماعی استفاده شد که رابطه بین تأهل و سرمایه اجتماعی معنی دار بود. جهت تعیین این که دو گروه متأهل و مجرد در کدام یک از مؤلفه های سرمایه اجتماعی با یکدیگر تفاوت دارند، از آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) یک طرفه استفاده شد. نتایج بیانگر این بود که وضعیت تأهل با اعتماد و مشارکت رسمی رابطه معنی دار دارد.

جهت مقایسه گروه متأهل و مجرد از نظر ابعاد سرمایه اجتماعی از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد. نتایج بیانگر آن بود که افراد متأهل نسبت به افراد مجرد از سرمایه اجتماعی بالاتری در حالت کلی برخوردار نیستند، اما در دو مؤلفه آن یعنی اعتماد و مشارکت رسمی نسبت به افراد مجرد بالاترند.

برای آزمون این سؤال که آیا متغیرهای سن، جنسیت، مقطع تحصیلی، رشته تحصیلی، قومیت، اعضای خانواده، ترتیب تولد، اشتغال، تأهل، معدل و سکونت به طور معنی دار سرمایه اجتماعی را پیش بینی می کند؟

از روش آماری رگرسیون چندگانه استفاده شد. نتایج رگرسیون نشان دهنده ضریب تعیین $0/048$ می باشد. یعنی $4/8$ درصد از متغیر سرمایه اجتماعی توسط این متغیرها تبیین می شود.

جدول ۲. تحلیل رگرسیون نمرات متغیر ملاک (سرمایه اجتماعی) بر نمرات متغیرهای پیش بین (زمینه ای)

مدل	R	R ^۲	R2 تعدیل شده	خطای استاندارد برآورد	df1	df2	سطح معنی داری
۱	۰/۲۱۸ (a)	۰/۰۴۸	۰/۰۲۰	۳۷/۸۶۸۴	۱۱	۳۷۴	۰/۰۷۰

در ادامه برای نشان دادن تأثیر متغیرهای پیش بین بر متغیر ملاک تحلیل واریانس رگرسیون به شرح زیر آورده شد.

جدول ۳. تحلیل واریانس رگرسیون نمرات متغیر ملاک بر نمرات متغیرهای پیش بین (زمینه ای)

مدل	مجموع مجذورات	df	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
رگرسیون	۲۶۸۸۷/۰۲۹	۱۱	۲۴۴۴/۲۷۵	۱/۷۰۴	۰/۰۷۰(a)
باقی مانده	۵۳۶۳۲۱/۹۲۵	۳۷۴	۱۴۳۴/۰۱۶		
کل	۵۶۳۲۰۸/۹۵۳	۳۸۵			

متغیر ملاک: سرمایه اجتماعی

همان طور که جدول ۳ نشان می دهد F به دست آمده معنی دار است. این مطلب بیانگر آن است که حداقل یکی از متغیرهای پیش بین در پیش بینی متغیر ملاک (سرمایه اجتماعی) معنی دار است. بنابراین لازم است تک تک متغیرها را آزمود و سهم آن ها را در پیش بینی مشخص کرد.

جدول ۴. پیش بینی متغیر سرمایه اجتماعی از روی متغیرهای پیش بین

متغیرها	B	β	T	سطح معنی داری
سن	۵/۴۲۲E-۰۲	۰/۰۱۰	۰/۱۳۳	۰/۸۹۴
جنسیت	-۳/۰۴۱	-۰/۰۴۰	-۰/۷۲۸	۰/۴۶۷
مقطع تحصیلی	-۲/۵۵۰	-۰/۰۳۳	-۰/۵۴۶	۰/۵۸۵
رشته تحصیلی	-۲/۱۲۴	-۰/۲۰۲	-۲/۹۷۲	۰/۰۰۳
قومیت	۲/۷۰۰	۰/۰۵۳	۱/۰۲۴	۰/۳۰۶
اعضای خانواده	۱/۳۱۰	۰/۰۵۳	۰/۹۰۸	۰/۳۶۵
ترتیب تولد	-۱/۰۲۰	-۰/۳۰۶	-۰/۶۲۶	۰/۵۳۲
اشتغال	۳/۲۳۷	۰/۰۴۲	۰/۶۶۱	۰/۵۰۹
تأهل	-۰/۹۲۹	-۰/۰۱۲	-۰/۱۵۸	۰/۸۷۴
معدل	-۲/۲۸۱	-۰/۰۹۸	-۱/۸۵۹	۰/۰۶۴
سکونت	-۲/۲۰۷	-۰/۰۲۳	-۰/۴۳۳	۰/۶۶۵

متغیر ملاک : سرمایه اجتماعی

با توجه به ضرایب β مندرج در جدول ۴ معلوم می شود که از بین متغیرهای پیش بین متغیر رشته تحصیلی (۰/۲۰-) به شکل معنی داری سرمایه اجتماعی را تبیین می کند. نتایج رگرسیون جدول ۱۰ نشان دهنده ضریب تعیین ۰/۰۳۰ می باشد. یعنی ۳ درصد از متغیر سرمایه اجتماعی توسط رشته تحصیلی تبیین می شود. این میزان ضریب تعیین مقدار مطلوبی است.

جدول ۵. تحلیل رگرسیون نمرات سرمایه اجتماعی بر نمرات رشته تحصیلی

مدل	R	R ²	R ² تعدیل شده	خطای استاندارد برآورد	df1	df2	سطح معنی داری
۱	۰/۱۷۳(a)	۰/۰۳۰	۰/۰۲۸	۳۷/۷۱۷۰	۱	۳۸۴	۰/۰۰۱

در ادامه برای نشان دادن تأثیر متغیر پیش بین بر متغیر ملاک تحلیل واریانس رگرسیون به شرح زیر آورده شد.

جدول ۶. تحلیل واریانس رگرسیون نمرات متغیر ملاک بر نمرات متغیر پیش بین

مدل	مجموع مجزورات	df	میانگین مجزورات	F	سطح معنی داری
رگرسیون	۱۶۹۴۰/۷۰۰	۱	۱۶۹۴۰/۷۰۰	۱۱/۹۰۸	۰/۰۰۱(a)
باقی مانده	۵۴۶۲۶۷/۲۵۳	۳۸۴	۱۴۲۲/۵۷۴		
کل	۵۶۳۲۰۸/۹۵۳	۳۸۵			

همان طور که جدول ۶ نشان می دهد F به دست آمده معنی دار است. بنابراین لازم است که سهم رشته تحصیلی در پیش بینی متغیر ملاک را مشخص کرد.

جدول ۷. پیش بینی متغیر سرمایه اجتماعی از روی متغیر رشته تحصیلی

مدل	متغیر پیش بین	B	β	T	سطح معنی داری
۱	رشته تحصیلی	-۴/۳۹۰	-۰/۱۷۳	-۳/۴۵۱	۰/۰۰۱

با توجه به ضریب β مندرج در جدول ۷ معلوم می شود که متغیر رشته تحصیلی (۰/۱۷-) به شکل معنی داری سرمایه اجتماعی را تبیین می کند.

بحث و نتیجه گیری

نتیجه بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی و ابعاد آن ها در دانشجویان نشان داد که میانگین سرمایه اجتماعی آنان در کل در حد متوسط قرار داشت. نتایج توصیفی بیانگر این بود که میانگین نمره زنان در متغیرهای: سرمایه اجتماعی (در حالت کلی)، پیوند دوستی-خانوادگی، پیوند دوستی-همسایگی و اعتماد نهادی بالاتر از میانگین نمره مردان در این متغیرها است. این یافته با یافته سعیدی و حسن زاده (۱۳۸۴) همسو می باشد. میانگین نمره مردان نیز در متغیرهای: اعتماد تعمیم یافته، هنجار معامله متقابل، مشارکت خیریه، مشارکت مذهبی و مشارکت رسمی بالاتر از میانگین نمره زنان در این متغیرها می باشد. در تبیین این یافته می توان گفت که این وضعیت تا حدودی با زمینه اجتماعی- تربیتی زنان و مردان در جامعه ما متناسب است. علاوه بر این عوامل فرهنگی- اجتماعی ممکن است بر این یافته تأثیر گذاشته باشد. میانگین نمره دانشجویان کارشناسی در تمامی متغیرها بالاتر از دانشجویان کاردانی بود. این یافته با یافته های (فوت، ۲۰۰۱) همسو می باشد. این تفاوت ممکن است به دلیل تأثیر تحصیلات، محیط آموزشی و تعاملات اجتماعی- آموزشی بیشتر در دانشجویان کارشناسی به اقتضای مدت تحصیلات آن ها باشد. به طور کلی رشته آموزش معلمان نسبت به رشته های عمران، مدیریت و تربیت بدنی از سرمایه اجتماعی بالاتری (در حالت کلی)، برخوردارند. دانشجویان رشته کامپیوتر نسبت به رشته عمران، مدیریت و تربیت بدنی از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند. میانگین نمره دانشجویان رشته آموزش معلمان در متغیر مشارکت رسمی- مدنی بالاتر از سایر رشته های تحصیلی بود. در تبیین این یافته می توان گفت از آنجا که اکثر دانشجویان رشته های آموزش معلمان، معلم یا آموزشیار هستند، میانگین سنی آن ها بالاتر است، در محیط آموزشی- فرهنگی بوده و بیشتر از سایر دانشجویان درگیر روابط انسانی می شوند، برخی از مهارت ها و قابلیت های بین فردی و اجتماعی آنان ممکن است تحت تأثیر این شرایط حرفه ای قرار گرفته باشد.

در متغیرهای: سرمایه اجتماعی (در حالت کلی)، اعتماد تعمیم یافته، هنجار معامله متقابل، مشارکت خیریه، مشارکت مذهبی، پیوند دوستی-همسایگی، اعتماد نهادی و پیوند دوستی- خانوادگی میانگین نمره دانشجویان رشته کامپیوتر بالاتر از میانگین دانشجویان سایر رشته ها

بود. غیر از دو متغیر مشارکت خیریه و اعتماد نهادی که میانگین دانشجویان بیکار در آن‌ها بالاتر از دانشجویان شاغل بود، در سایر متغیرها میانگین دانشجویان شاغل بیشتر از دانشجویان بیکار بود. در تمامی متغیرها میانگین نمره دانشجویان متأهل بالاتر از دانشجویان مجرد بود. در تبیین دو یافته فوق می‌توان گفت شغل و تأهل، دامنه تعاملات و مشارکت در مناسبات و روابط بین فردی، گروهی، خانوادگی و اجتماعی را افزایش می‌دهند که این عوامل توانایی‌های افراد را در حوزه سرمایه اجتماعی افزایش می‌دهند. نتایج به دست آمده در خصوص مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی دانشجویان دختر و پسر نشان داد که تفاوت آن‌ها در سرمایه اجتماعی معنی‌دار است، به طوری که دوگروه زن و مرد از لحاظ اعتماد نهادی تفاوت معنی‌داری داشتند.

آزمون تعقیبی LSD جهت مقایسه دانشجویان زن و مرد از نظر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نشان داد که دانشجویان زن از اعتماد نهادی بیشتری نسبت به دانشجویان مرد برخوردارند. در تبیین این یافته می‌توان گفت زنان به دلیل داشتن ویژگی شخصیتی کمک‌خواهی راحت‌تر از مردان اعتماد می‌کنند، و به تبع آن راحت‌تر از مردان به اعتماد نهادی می‌رسند. نتایج حاکی از این بود که تفاوت بین مقاطع تحصیلی در سرمایه اجتماعی معنی‌دار است. بین مقطع کاردانی و کارشناسی در مؤلفه مشارکت رسمی - مدنی تفاوت معنی‌داری وجود داشت. جهت مقایسه دانشجویان مقطع کاردانی و کارشناسی در این مؤلفه از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد که نتایج نشان داد دانشجویان مقطع کارشناسی از مشارکت رسمی - مدنی بیشتری نسبت به دانشجویان کاردانی برخوردارند. در تبیین این یافته می‌توان گفت که متغیر مذکور تحت تأثیر محیط دانشگاهی و شرایط آموزشی قرار می‌گیرد. به طوری که با بالا رفتن تحصیلات و مدت زمان حضور در محیط آکادمیک میزان آن افزایش می‌یابد. نتایج پژوهش نشان داد که تفاوت بین رشته‌های تحصیلی از لحاظ سرمایه اجتماعی معنی‌دار است. بین رشته‌های تحصیلی در تمام مؤلفه‌ها غیر از اعتماد نهادی تفاوت معنی‌داری دیده شد. جهت مقایسه بین رشته‌های تحصیلی در این مؤلفه‌ها از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد، نتایج نشان داد که دانشجویان رشته آموزش معلمان به طور کلی نسبت به رشته‌های عمران، مدیریت

و تربیت بدنی از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند. دانشجویان رشته کامپیوتر نسبت به رشته عمران، مدیریت و تربیت بدنی از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند.

در تبیین این یافته می توان گفت که شرایط حرفه ای دانشجویان رشته های آموزش معلمان (اکثراً معلم و آموزشیار هستند) باعث شده که در روابط و سازگاری اجتماعی مناسب عمل کنند که این امر با توجه به تغییر و آموزش پذیر بودن مؤلفه های سرمایه اجتماعی به نظر می رسد سرمایه اجتماعی آنان را بیشتر کرده است. نتایج بیانگر این بود که بین اشتغال و سرمایه اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد. اشتغال با مشارکت مذهبی و مشارکت رسمی - مدنی رابطه معنی دار داشت. مقایسه گروه شاغل و بیکار از نظر ابعاد سرمایه اجتماعی با استفاده از آزمون تعقیبی LSD بیانگر آن بود که اشتغال با سرمایه اجتماعی در حالت کلی رابطه معنی دار ندارد؛ اما با یکی از مولفه های آن یعنی مشارکت رسمی رابطه معنی دار دارد.

در تبیین این یافته می توان گفت شاغل بودن مهارت های برقراری ارتباط، سازگاری اجتماعی را در کل افزایش می دهد. علاوه بر این فرد شاغل بالاخره به اقتضای ماهیت اکثر مشاغل درگیر یک سری همکاری ها و مشارکت های گروهی و سازمانی می شود که این امر به نظر می رسد بر متغیر مشارکت رسمی آن ها از منظر سرمایه اجتماعی تأثیر می گذارد. نتایج نشان داد که رابطه بین تأهل و سرمایه اجتماعی معنی دار می باشد. تأهل با اعتماد تعمیم یافته و مشارکت رسمی رابطه معنی دار داشت. جهت مقایسه گروه متأهل و مجرد از نظر ابعاد سرمایه اجتماعی از آزمون تعقیبی LSD استفاده شد. نتایج بیانگر آن بود که افراد متأهل نسبت به افراد مجرد از اعتماد تعمیم یافته و مشارکت رسمی بالاتری برخوردارند. اما افراد متأهل نسبت به افراد مجرد از سرمایه اجتماعی بالاتری در حالت کلی برخوردار نیستند. در تبیین این یافته ها به نظر می رسد ارتباط افراد متأهل با خانواده و فامیل های همسر و وسعت یافتن دامنه تعاملات خانوادگی - گروهی، آگاهی بیشتری از هیجانات و توانایی های خود یافته و علاوه بر این به اقتضای نیازهای تأهل و انتظارات جامعه از نقش های جدید، اعتماد و مشارکت رسمی آنان افزایش می یابد. نتایج رگرسیون جهت پیش بینی سرمایه اجتماعی توسط متغیرهای زمینه ای (سن، جنسیت، مقطع تحصیلی، رشته، قومیت، تعداد اعضای خانواده، ترتیب تولد، اشتغال، تأهل، معدل و وضعیت مسکن) نشان دهنده ضریب تعیین ۰/۰۴۸ بود. یعنی ۴/۸ درصد از

متغیر سرمایه اجتماعی توسط این متغیرها تبیین می شود. تحلیل واریانس رگرسیون نشان داد F به دست آمده معنی دار است.

این مطلب بیانگر آن بود که حداقل یکی از متغیرهای پیش بین در پیش بینی متغیر ملاک (سرمایه اجتماعی) معنی دار بوده است. بنابراین تک تک متغیرها آزموده شدند و سهم آن ها در پیش بینی مشخص گردید. با توجه به ضرایب β معلوم شد که از بین متغیرهای پیش بین متغیر رشته تحصیلی ($-0/20$) به شکل معنی داری سرمایه اجتماعی را تبیین می کند. نتایج رگرسیون نشان دهنده ضریب تعیین $0/030$ بود. یعنی ۳ درصد از متغیر سرمایه اجتماعی توسط رشته تحصیلی تبیین می شود. این میزان ضریب تعیین مقدار مطلوبی می باشد. با توجه به معنی داری سطح F لازم بود که سهم رشته تحصیلی در پیش بینی متغیر ملاک را مشخص شود، با توجه به ضریب β معلوم شد که متغیر رشته تحصیلی ($-0/17$) به شکل معنی داری سرمایه اجتماعی را تبیین می کند.

در تبیین این یافته به نظر می رسد ماهیت رشته های تحصیلی، موضوعات درسی، ساختار دانش در آن رشته، تجارب یادگیری و کاربرد دانش رشته ای در عمل، احتمال دارد متغیر سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار دهد.

پیشنهادها

بر اساس یافته های این تحقیق پیشنهاد می شود:

- توجه و تلاش بیشتری جهت فراهم کردن بسترهای مناسب رشد سرمایه اجتماعی در نظام آموزشی صورت بگیرد.
- از آنجا که قابلیت های اجتماعی- ارتباطی در عصر حاضر از جمله احساس نیاز شدید به تعامل سالم اجتماعی و اعتماد و امنیت در روابط انسانی، ضروری می باشد، پیشنهاد می شود که به آموزش قابلیت ها و سازگاری های اجتماعی در سطوح مختلف خانوادگی-اجتماعی- تحصیلی پرداخته شود. این مهم می تواند گامی مؤثر در ارتقای سطح روابط انسانی و افزایش سرمایه اجتماعی باشد.

منابع

- پاتنام، رابرت. (۱۳۸۰)، *دموکراسی و سنت های مدنی*، مترجم: محمد تقی دلفروز، تهران، نشر غدیر.
- رضائی، محمد علی. (۱۳۸۶)، *بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و شدت جرم*، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه تبریز.
- روشنفکر، پیام. ذکایی، محمد سعید. (۱۳۸۵)، *جوانان، سرمایه اجتماعی و رفتارهای داوطلبانه*، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۳.
- سرمد، زهره. بازرگان، عباس. حجازی، الهه. (۱۳۷۶)، *روش های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، نشر آگه.
- سعادت، رحمان. (۱۳۸۵)، *تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی استان ها*، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۳.
- سعیدی، محمد رضا. حسن زاده، داوود. (۱۳۸۴)، *بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی معلمان بر میزان رضایت مندی از خانواده، مدرسه و اجتماع*، فصلنامه خانواده و پژوهش، سال دوم، شماره ۳.
- سلیمی، علی، و داوری، محمد. (۱۳۸۰)، *جامعه شناسی کجروی (ج ۱)*، چاپ اول، نشر پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- شارع پور، محمود. (۱۳۸۴)، *سرمایه اجتماعی و آموزش و پرورش*، علوم تربیتی به قلم مؤلفان، تهران انتشارات سمت.
- دینی ترکمانی، علی. (۱۳۸۵)، *تبیین افول سرمایه اجتماعی*، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۳.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۸۴)، *سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی*، در سرمایه اجتماعی؛ اعتماد، دموکراسی و توسعه، گردآوری کیان تاجبخش، تهران، نشر شیرازه.
- فیلد، جان. (۱۳۸۶)، *سرمایه اجتماعی*، مترجمان: غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران، انتشارات کویر.

- موسوی، میرطاهر. (۱۳۸۵)، مشارکت اجتماعی یکی از مؤلفه های سرمایه اجتماعی، رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۳.
- ویلیامز، فرانک پی. و مک شین، ماری لین دی. (۱۳۸۶)، نظریه های جرم شناسی، مترجم: حمید رضا ملک محمدی، چاپ اول، تهران، نشر میزان.

- Beugelsdijk . S , & Van Schaik T . Differences in social capital between 54 western European Regions , Regional studies 39 . 2005.
- Bourdieu , p . The Forms of capital , Richardson , J . G . (Ed) , Handbook of theory and Research For the sociology of Education . Greenwood press , New york . 1986.
- Coleman, J. Equality and Achievement in Education, westview press, Boulder. 1990.
- Foote, D., Whats your emotional intelligence? Computer world, 35, 28-29. 2001.
- Kawachi, I., B. P. Kennedy, K. Lochner. and D. Prothrow - stith " social capital, income inequality and mortality " , American Journal of public Health, 87: 1491-1498. 1997.
- Siegel, L., J., Criminology, Wadsworth, A Division of Thomson Learning Inc. 2003.